

ТИМЧУК Н. Ф.¹, ДАЦЕНКО С. М.²¹ Харківський національний медичний університет,
Україна, 61022, м. Харків, пр. Науки, 4, e-mail: medbio@online.ua² Інститут овочівництва та баштанництва НААН,
Україна, 62478, с. Селекційне, Харківський район, Харківська область, вул. Інститутська, 1, e-mail:
ovoch.iob@gmail.com

✉ tym1952@ukr.net, (050) 403-50-86, (057) 702-08-71

**ЖИТТЄВИЙ І НАУКОВИЙ ШЛЯХ ФЕДОРА АНТОНОВИЧА ТКАЧЕНКА
(28.06.1921– 22.02.1985). ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ**

Наведено короткий огляд відомостей про життєвий і науковий шлях відомого вітчизняного генетика і селекціонера овочевих та баштанних культур, доктора сільськогосподарських наук, професора Ф. А. Ткаченка, присвячений 100-річчю від дня його народження. Висвітлено основні етапи становлення Ф. А. Ткаченка як особистості і вченого в період Великої Вітчизняної війни, навчання і роботи в Інституті овочівництва та баштанництва НААН. Наводяться дані про його участь у розвитку генетики гетерозису і селекції гетерозисних гібридів овочевих та баштанних культур в Україні. Називаються основні наукові досягнення і здобутки Ф. А. Ткаченка як вченого та педагога. З'ясовано роль Ф. А. Ткаченка у діяльності Інституту ово-

чівництва та баштанництва НААН і формуванні національної наукової школи в галузі генетики і селекції овочевих та баштанних культур.

Ключові слова: овочеві та баштанні культури, генетика гетерозису та гетерозисна селекція рослин в Україні, наукові здобутки Ф. А. Ткаченка.

Федір Антонович Ткаченко – доктор сільськогосподарських наук, професор, відомий у багатьох країнах світу вчений-селекціонер та генетик овочевих культур.

Він народився 28 червня 1921 року у селі Яблучне Охтирського району Сумської області у селянській родині. Батько – Антон Григорович – був шорником, а мати – Соломонія Євменівна – різноробочою у сільському господарстві. У сім'ї було дев'ятеро дітей, Федір Антонович – шостий. У 1935 році, ледь переживши голодомор, після закінчення 7 класів Яблучанської неповної середньої школи Федір Антонович вступив до Старомерчанського сільськогосподарського технікуму Харківської області, закінчив його з відзнакою і у 1939 році був без іспитів зарахований до Харківського сільськогосподарського інституту. У листопаді 1939 року він був призваний до лав Червоної Армії для проходження військової служби, яку розпочав у навчальній військовій школі у місті Рибінськ.

Почалася Велика Вітчизняна війна, і Федора Антоновича було відправлено на фронт у званні сержанта артилерії. Восени 1941 року він отримав тяжке поранення розривною кулею у важких боях у районі Єльні і після тривалого лікування його було демобілізовано з лав армії як інваліда війни.

Після демобілізації він продовжив навчання в Харківському сільськогосподарському інституті, який повернувся до міста Харкова

© ТИМЧУК Н. Ф., ДАЦЕНКО С. М.

після його визволення від німецько-фашистських загарбників.

Після війни його, як найкращого студента, було рекомендовано для продовження навчання в Угорщині, але медична комісія на дала на це своєї згоди через сильне виснаження організму, дистрофію та загострення незагоєної фронтової рани. Жити було дуже важко: ні харчів, ні ліків, ні грошей, але були велике прагнення до знань, цілеспрямованість, працелюбність і наполегливість. Закінчивши факультет селекції, Федір Антонович отримав призначення на роботу до Все-союзного науково-дослідного інституту луб'яних культур у місті Глухові Сумської області, де він працював до листопада 1948 року.

Але робота з луб'яними культурами не захоплювала його. І після відрядження до Інституту овочівництва та баштанництва Федір Антонович зрозумів що саме ці культури і є його покликом. У 1948 році, успішно склавши вступні іспити до аспірантури цього закладу, він був зарахований аспірантом до відділу селекції овочевих та баштанних культур.

Після закінчення навчання в аспірантурі Федір Антонович працював старшим науковим співробітником відділу селекції овочевих та баштанних культур до 1954 року. У 1952 році він захистив кандидатську дисертацію на тему «Міжвидова гібридизація як спосіб підвищення врожайності кавуна у Лівобережному Лісостепу України».

Із 1954 до 1961 р. він був заступником директора з наукової роботи Харківської овочеводсько-картопляної дослідної станції, а з 1961 року Ф. А. Ткаченко обіймав посаду завідувача відділу селекції та насінництва овочевих і баштанних культур Українського НДІ овочівництва та баштанництва.

Молодий учений, кандидат сільськогосподарських наук, Федір Антонович Ткаченко у важкі 1950–1960 роки дивився далеко в майбутнє розвитку гетерозисної селекції овочевих та баштанних культур в Україні, якої на той час практично не існувало. І перша кандидатська дисертація, науковим керівником якої був Федір Антонович, присвячена саме явищу гетерозису у гібридів огірка.

У 1967 році Федір Антонович Ткаченко успішно захистив докторську дисертацію на тему «Насінництво і насіннезнавство овочевих культур на Україні», і йому було присуджено науковий ступінь доктора сільськогосподарських наук, а у 1969 році його було затверджено у

званні професора за спеціальністю «Селекція і насінництво».

У 1971 р. Ф. А. Ткаченко було призначено заступником директора Українського НДІ овочівництва та баштанництва з наукової роботи, і водночас він залишався завідувачем відділу селекції і насінництва овочевих і баштанних культур. Обидві ці посади він обіймав до останніх днів свого життя.

За ініціативи та керівництва Ф. А. Ткаченка в інституті була організована лабораторія із дослідження ефекту гетерозису, яка розробляла методи оцінки та прогнозування гетерозису, що полегшувало роботу дослідників із добору батьківських форм для отримання гібридів. Федір Антонович зробив вагомий внесок у становлення гетерозисної селекції овочевих та баштанних культур в Україні та СРСР, за його ініціативи було також розгорнуто фундаментальні дослідження в галузі насінництва та насіннезнавства овочевих і баштанних культур.

Він ініціював і розвивав нові напрямки наукової роботи інституту, формував наукову базу досліджень і наукову школу організації, створював та укріплював її авторитет, тобто робив саме те, чим і повинен займатися провідний співробітник наукової установи.

Федір Антонович Ткаченко особисто розробив оригінальні методики виведення гетерозисних гібридів кавуна та огірків, одержання форм цибулі ріпчастої з цитоплазматичною чоловічою стерильністю, нову класифікацію цієї культури, успішно вирішував актуальні питання гібридного і сортового насінництва овочевих та баштанних культур, які стали надійним підґрунтям для наступного розвитку селекції та насінництва цих культур в Україні.

Федір Антонович Ткаченко був високоерудованим спеціалістом із генетики і селекції. Усі колеги та співробітники ставилися до нього з великою повагою. Великий учений, доктор сільськогосподарських наук, професор на численних нарадах, семінарах, з'їздах науковців і просто в бесідах із колегами постійно звертав увагу на необхідність розвитку гетерозисної селекції овочевих та баштанних культур в Україні та в СРСР. І хоча експериментальні дані переконливо свідчили про безумовні переваги гетерозисних гібридів перед сортами, становлення гетерозисної селекції проходило дуже повільно. І головною причиною цього був брак молодих учених, зорієнтованих на окреслений напрямок

у селекції і нестача матеріальних ресурсів для його розвитку.

Але Федір Антонович не обмежувався деклараціями, а робив усе, що від нього залежало, для практичного розвитку гетерозисної селекції. Його сумлінна праця принесла добрі плоди. В Інституті овочівництва та баштанництва НААН і на його дослідних станціях виросла плеяда молодих фахівців, які з ентузіазмом почали розробляти та використовувати методи гетерозисної селекції. Завдяки Федору Антоновичу вона стала пріоритетом діяльності інституту на довготривалу перспективу. І в ті часи, і зараз інститутом та його станціями постійно створюються та впроваджуються у виробництво нові гібриди томатів, огірків, перцю, капусти та інших культур для відкритого та закритого ґрунтів. Далекоглядність Федора Антоновича стала осяжною.

Рис. Федір Антонович Ткаченко.

Федір Антонович ніколи не був кабінетним ученим. Його постійно можна було побачити в полях та лабораторіях. Він завжди був серед людей, і люди відчували присутність старшого товариша, освіченого, вимогливого і доброзичливого, готового завжди допомогти словом і ділом.

Він часто бував на дослідних станціях інституту та інших селекційних закладів. Сквиря, Сімферополь, Майкоп, Устимівка, Сміла, Борова, Глеваха, Нікополь, Дніпропетровськ, Херсон – ось далеко не повна географія його відряджень, у яких він керував плануванням і вико-

нанням дослідів, аналізом і впровадженням їх результатів.

Учений часто бував у багатьох селекційно-генетичних установах, підтримував тісні ділові і дружні зв'язки з провідними фахівцями Радянського Союзу та зарубіжних країн у галузі генетики та селекції. Він користувався беззаперечним авторитетом і глибокою повагою з боку науковців Молдови, Узбекистану, Росії, Білорусі, Болгарії, Нідерландів, Японії. І це ставлення до нього збереглося до останніх днів його життя. Дуже показовим є факт, коли один із його аспірантів робив доповідь на всесоюзній конференції, учасниками якої були провідні селекціонери країни. І коли він назвав прізвище свого наукового керівника, всі присутні стоячи привітали його оплесками, і аспірант вислухав багато теплих слів на адресу Федора Антоновича.

Його слава була заслуженою. Але він все життя залишався на рідкість простою і скромною людиною. Він не любив сидіти в президіях, не любив похвал на свою адресу, не любив хвалитися сам і не любив виставляти наперед свою персону. Мабуть, саме тому його ім'я зараз відоме тільки вузьким фахівцям, мабуть, саме тому він лишився тільки професором, хоча заслуговував більшого.

Науковець був чуйною людиною. Двері його кабінету були завжди відчинені для людей. У ставленні до них він не бачив різниці між завідувачем відділу і простим працівником. Кожен науковий співробітник, кожен лаборант, кожен працівник міг зайти до нього у будь-який час, і всі знали, що тут їх зрозуміють. Він умів керувати людьми, не підвищуючи голосу, не принижуючи людської гідності, вмів розуміти людей і допомагати їм словом і ділом. Але особливу турботу Федір Антонович проявляв до сімей загиблих у Великій Вітчизняній війні.

Федір Антонович зостався в пам'яті людей як дуже плідний селекціонер. Ним особисто і за його керівництва створено понад 30 сортів та гібридів овочевих та баштанних культур, які у свій час були дуже популярні і поширені в радянському овочівництві. Серед них цибуля «Золотиста», «Союз», «Сонячна», «Кушівка харківська», «Харківська 82», капуста білоголова «Харківська зима», «Українська осінь», «Білосніжка», огірок «Криниця F₁», «Харківський», «Ювілей», томат «Українець», перець солодкий «Піонер» та «Дружок», кавун «Піонер» та «Харківський», часник «Перемога», «Харківський 1», «Харківський фіолетовий», а ще сорти

крес-салату, кропу, редьки та перцю гіркого. А його сорт цибулі «Золотиста» було офіційно визнано стандартом цієї культури в СРСР. І коли Федора Антоновича не стало, на його честь було названо сорт цибулі – «Ткаченківська».

Федір Антонович є автором і співавтором понад 200 друкованих наукових праць.

Велику увагу він приділяв підготовці наукових кадрів вищої кваліфікації. За його керівництва успішно захистили кандидатські дисертації 32 аспіранти і 2 здобувачі. Учений створив власну школу генетиків і селекціонерів, до якої належать академік НААН, доктор с.-г. наук, професор Т. К. Горова, кандидати с.-г. наук О. З. Марченко, Г. І. Мирошниченко, В. М. Кулініч, М. Д. Дрокін, С. Г. Макарова, П. С. Щербаківа, Л. Г. Герасіков, А. Т. Володарська, М. С. Єфімов, Г. М. Литвин, А. Г. Кононенко, А. А. Зайцева та інші. Він також неодноразово був офіційним опонентом у захисті кандидатських та докторських дисертацій.

Федір Антонович брав активну участь у науковому житті. Він був заступником голови Української республіканської комісії із овочівництва та баштанництва, заступником головного редактора міжвідомчого тематичного наукового збірника «Овочівництво та баштанництво», членом Державної комісії з сортовипробування сільськогосподарських рослин, членом Вчених рад Інституту рослинництва ім. В. Я. Юр'єва НААН та біологічного факультету Харківського державного університету ім. О. М. Горького (нині Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна), членом координаційно-методичної ради із селекції і насінництва, заступником керівника методологічного семінару, лектором товариства «Знання».

Багато років поспіль його запрошували до Києва читати оглядові лекції з овочівництва для студентів та слухачів курсів підвищення кваліфікації Національної аграрної академії.

Усе життя він прагнув набувати знання, постійно вдосконалюватися як спеціаліст. Його кредо було таке: «Треба накопичувати багаж знань». Але професор не ховав своїх знань і щедро ділився ними з колегами й учнями. Він багато допомагав науковій молоді і часто брав участь у роботі школи молодих учених. Федора

Антоновича запрошували на посаду ректора Якутського державного університету, але тамтешній клімат був непридатний ані для його здоров'я, ані для вирощування овочевих культур, без яких Федір Антонович не уявляв свого життя.

Ученого нагороджено дев'ятьма бойовими та трудовими урядовими нагородами, золотими і срібними медалями та цінними подарунками ВДНГ. Йому було присвоєне почесне звання «Кращий винахідник сільського господарства СРСР».

60-річчя Федора Антоновича та 40-річчя наукової діяльності відзначала вся селекційно-генетична спільнота СРСР. Було багато квітів, поздоровлень і теплих сердечних слів. Але, на великий жаль, голодомор у дитинстві, фронтова рана, повоєнна дистрофія і тяжка праця протягом усього життя дали про себе знати і підірвали його здоров'я. 22 лютого 1985 р. Федір Антонович пішов із життя, пішов неприпустимо рано, у віці всього 63 роки. Його поховано під Харковом у селищі Черкаська Лозова Дергачівського району Харківської області.

Він багато встиг у своєму житті і міг би встигнути ще більше.

Вражають суто людські якості цієї людини. Йому були притаманні природна інтелігентність, порядність і делікатність, які так приваблюють людей і яких так не вистачає в наші часи.

Коли Федора Антоновича проводжали в останню путь, його друг, теж фронтовик, під час прощання сказав: «Якщо є він, той світ, хай цій людині там буде добре». Краще не скажеш.

Висновки

Доктор сільськогосподарських наук, професор Ф. А. Ткаченко зробив вагомий внесок у розробку методів селекції та насінництва овочевих і баштанних культур із використанням ефекту гетерозису, становлення і подальший розвиток гетерозисної селекції цих культур в Україні. Він є автором та співавтором понад 200 наукових праць, більше 30 сортів та гібридів овочевих і баштанних культур і засновником власної наукової школи генетиків і селекціонерів. За його керівництва успішно захистили кандидатські дисертації 32 аспіранти і 2 здобувачі.

References

1. Seed production of vegetable and melon crops / F.A. Tkachenko Ed. Kyiv: Urozhai, 1973. 288 p. [in Ukrainian]
2. Tkachenko N.M., Tkachenko F. A. Seeds of vegetable and melon crops : monography. Moscow : Kolos, 1977. 192 p. [in Russian]
3. Varieties of vegetable and melon crops / F.A. Tkachenko Ed. Kyiv: Urozhai, 1978. 328 p. [in Ukrainian]

4. Tkachenko F.A., Pleshkov K.K., Shulgina L.M. Vegetable growing in open and closed ground : textbook for the higher agricultural educations. Kyiv : Higher school, 1984. 296 p. [in Ukrainian]
5. Tkachenko Fedor Antonovich (1921–1985). *Scientists – geneticists and breeders in the field of crop production* / F.F. Adamen Ed. Kyiv: Agrarian Science, 2000. Book 4. P. 302–303. [in Ukrainian]
6. Fedir Antonovich Tkachenko (1921–1985). To the 90th anniversary of the birth. *Scientists of the Institute of Vegetable and Melon NAAS*. Compiled by M.O. Sklyarevsky. Kharkiv: Pleiades, 2011. Is. 5. 24 p. [in Ukrainian]

TYMCHUK N.F.¹, DATSENKO S.M.²

¹ *Kharkiv National Medical University,
Ukraine, 61022, Kharkiv, Nauky Ave., 4, e-mail: medbio@online.ua*

² *Institute of Vegetable Growing and Melon Growing NAAS,
Ukraine, 62478, Selektionnoe village, Kharkiv district, Kharkiv region, Institutskaya str., 1,
e-mail: ovoch.iob@gmail.com*

LIFE AND SCIENTIFIC PATH OF FEDOR ANTONOVICH TKACHENKO (06. 28. 1921 – 02.22.1985). TO THE 100th ANNIVERSARY OF THE BIRTH

A brief review of information about the life and scientific path of the famous domestic geneticist and breeder of vegetable and melon crops, Doctor of Agricultural Sciences, Professor F.A. Tkachenko, dedicated to the 100th anniversary of his birth, is given. The main stages of the formation of F.A. Tkachenko as a person and a scientist during periods of war, training and work at the Institute of Vegetable Growing and Melon Growing of the NAAS are shown. The data on its participation in the development of genetics of heterosis and selection of heterotic hybrids of vegetable and melon crops in Ukraine are presented. The main scientific achievements and results of F.A. Tkachenko's activity as a scientist and teacher are indicated. The role of F.A. Tkachenko in the work of the Institute of Vegetable and Melon Growing of the NAAS and the formation of the national scientific school in the field of genetics and selection of vegetable and melon crops is shown.

Keywords: vegetable and melon crops, genetics of heterosis and heterotic plant breeding in Ukraine, scientific achievements of F.A. Tkachenko.